

MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE.

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTIK

BARÁTH FERENCZ és BÖHM KÁROLY.

I. ÉVFOLYAM.

4. FÜZET.

1882. JULIUS 1.

Megismeritek az igazságot, és az igazság
szabadokká teszen titeket.

János VIII. 32.

TARTALOM:

1. Lotze. — *Bihari Péter.*
2. Az aesthetika kérdéses pontjai. — *Dr. Simon József Sándor.*
3. Lélektani elméletek történeti kifejlődése a görög philosophiában.
Dr. Pauer Imre.
4. Az amerikai költészet fejlődése. Walt Whitman. — Harmadik köz-
lemény. — *Baráth Ferencs.*
5. Értesítő: Dr. Babics Kálmán. Tapasztalati lélektan. — *Böhm
Károly.* — Otto Liebmann. Gedanken u. Thatsachen. — *k.*
6. A philosophiai folyóiratokból.
7. Újabb philosophiai művek.

BUDAPEST.

AIGNER LAJOS.

1882.

A „MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE“

munkatársai egyelőre a következők:

Dr. Alexander Bernát
dr. Babics Kálmán
dr. Bánóczy József
dr. Bászel Aurél
dr. Bihari Péter
Bodnár Zsigmond
dr. Buday József
Dengi János
Domanovszki Enare
Dunai Ferenc
dr. Emerichy Géza
Fekete Endre
dr. Felméri Lajos
dr. Fischer Lajos
Gombócz Mihály
Greguss Ágost

Grünwald Béla
György Aladár
Harrach József
dr. Horváth Cyrill
Hunfalvy Pál
dr. Kiss Áron
dr. Kovács Ödön
Kuncz Elek
dr. Lechner László
dr. Maczki Valér
dr. Medveczky Frigyes
Melegh Gyula
Nagy Gusztáv
dr. Nemes Imre
dr. Öreg János
dr. Pauer Imre

Péterfy Sándor
dr. Pulszky Agost
Schmitt Jenő
Schneller István
dr. Schwarcz Gyula
dr. Schwartzert Ottó
dr. Simon József
dr. Széchy Károly
dr. Szentkláray Jenő
Szlamka Elek
Szőcs Earkas
dr. Tolnay Lajos
dr. Tóth Sándor
Vandrák Endre
dr. Werner Rezső.

Felelős szerkesztő: **Böhm Károly.**

Társszerkesztő: **Baráth F.**

A »Magyar Philosophiai Szemle« megjelenik kéthavi füzetekben, tehát évenként összesen hat füzetben, mintegy 30—35 ívnyi tartalommal.

Előfizetési ár: egész évre **5 forint.** Egyetemek, theologiai intézetek s egyéb felső iskolák hallgatói, ha ellenőrizve történik az előfizetés, személyük részére évenként **3 forinttal** fizethetnek elő.

A lap szellemi részét, s általában a szerkesztést illető tudósítások a szerkesztőséghez (*Deák-tér, 4. sz. evang. főgymnasium*), az anyagi részt s kiadást illetőleg pedig *Aigner Lajos*hoz (*Városház-tér*) küldendők.

L O T Z E. *

A sokszor hangoztatott s még többször meggondolatlanul utánmondott ítéletnek, hogy a »rendszerek kora lejárt«, csak az adhat igazat, ki a »rendszer« alatt valami abszolút világfelfogást ért, melyben minden ellentét ki van egyenlítve, minden talány megoldva, lét és gondolat közt minden különbség elenyésztetve. Ilyen igényű rendszernek csakugyan nem volna már ma sok hitele. Jogosultabb volna a kérdés, van-e gondolkozó ember sajtászerű világnézet nélkül. A résznek szemléletét az egésznek ha nem is gondolása, de legalább sejtése rendszeresen kíséri. Egy természetes lelki törekvés hajt bennünket be-

* Lotze (Rudolf Hermann) született 1817-ben máj. 21-én Bautzenben, a szász Oberlausitzban. 1834-ben iratkozott be a lipcei egyetembe az orvosi szakra, de hallgatta a philosophiát is s oly sikerrel, hogy 1839-ben már mindkét szakból magántanárrá (docens) minősítettet. 1844-ben Göttingába hivatott a bölelet tanszékére s ott is maradt 1881-ig, midőn Berlinbe ment át. Meghalt 1881. július 7-én. — A »Zeitschrift für Philosophie und speculative Theologie«, »Göttinger Studien«, »Philologus«, »Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik«, »Hallische Jahrbücher«, »Göttingische gelehrte Anzeigen«, »Revue philosophique de la France et de l'étranger«, The Contemporary Review«, »Deutsche Revue« folyóiratokban, továbbá a Wagner-féle »Handwörterbuch der Physiologie«-ben megjelent értekezésein és bírálatain (mintegy 50) kívül önálló nevezetesebb művei: Metaphysik (Leipzig 1841), Allgemeine Pathologie und Therapie als mechanische Naturwissenschaften (Leipzig 1842. 2. Aufl. 1848), Logik (Leipzig 1843), Allgemeine Physiologie des körperlichen Lebens (Leipzig 1851), Medicinische Psychologie und Physiologie der Seele (Leipzig 1852), Mikrokosmos. Ideen zur Naturgeschichte und Geschichte der Menschheit (Leipzig 1856—1864; 1869—1872; 1876—1880); Geschichte der Aesthetik in Deutschland (VII. kötetében a Geschichte der Wissenschaften in Deutschland, München 1868), System der Philosophie. I. Theil Drei Bücher der Logik Leipzig 1874. 2. Aufl. 1880. II. Theil Drei Bücher der Metaphysik, 1879. Grundzüge der Psychologie. Dictate aus den Vorlesungen. Leipz. 1881.

nyomásainkat összekötni, a tudottakat a képzelem segédelmével kiegészíteni, mint a hogy a legkisebb csepp vízben is visszatükröződik az egész világ. Metaphysikát nem csinálni nem lehet. Kik a metaphysika ellen beszélnek, azok magok, metaphysikai alapon állanak. Különbség csak az, hogy egyik ember tudatosan, másik öntudatlanul philosophál s az a kép, melyet magának az universumról alkot, egyiknél világosabb, másiknál homályosabb.

Mint világnézet, legtöbb ember naiv szemlélődése nem bir tudományos jelentőséggel. Csak az a gondolkozó tesz ma számot, kinek az ismeretkör széles perspectivája mellett tudatos törekvése van iteleit, hitét, akaratát egységbe hozni. A bölcselő felibe emelkedhetik korának, többet s világosabban láthat, mint más, de el nem szakíthatja magát korától. Rendszer rendszert váltott fel, a gondolkozás történetében néha mintha visszatérés volna elfelejtett problémákra, látszólag ellene van egyik idő iránya a másiknak; s mégis megvan a haladás, megvan az ellentétek szükségszerű átmenetele az emberi szellem fejlődésében. A philosophia megtette a magáét, ha kora tudalmának kifejezője lett. Az újabb idők bölcselőjének az teszi nehezebbé feladatát, hogy a művelődés emelkedésével gazdagabb, változatosabb lett az emberi élet, az ellentétek, az egyoldalú törekvések, a nézetek, elvek, érdekek hatása megnehezíti az általános szempontok alá foglalást s a haladás útjainak megjelölését. De neki nemcsak a jelen ellenmondásait kell magában kibékíteni, hanem az egész multat is felölelni magába. Kell, hogy benne mintegy kiforrva meg legyenek minden idők gondolkozóinak reménye, kétsége, meggyőződése, tagadása; okult legyen az elődök tapasztalataiból, csalódásaiból, sikertelen kísérleteiből, magáévá tette legyen a nagy elmélkedők szellemi vívmányait, az igazságkeresés különböző módjainak tanulságait. A kinél ezekhez nem hiányzik az éles kritikai tekintet s az erő a kor felismert szellemi szükségeinek eleget tenni: az valódi bölcs s az egyetemes szellemi életfejlődésben fokozatot képez.

Ilyen volt Lotze. Nevéhez nem fűződik rendszer, ilyen aspiratiót ő nem engedett meg magának. S mégis neki meg volt saját rendszere, legalább is annyi eredetiséggel s bevégeztséggel, mint az utóbbi négy évtized akármelyik bölcsészének. Egy első-
«endű »lélek-monas« volt ő, melynél teljesebben, tisztábban, har-

monicusabban még a múltban is kevés tudta visszaadni a »makrokosmost.« Ki a tudományos mozgalmakat azon negyven év óta, mióta Lotze mint író működik, figyelemmel kísérte, az tudja, milyen hézag támadna, ha egyszerre kivennők, a mivel Lotze ahhoz járult. Tudományos készültségénél nem kevesebb volt lelki ismeretessége, melylyel ítéletet mondott. Nem irt egy sort, mely fegyelmezett gondolkozásról ne tanuskodnék s gondolatot ne ébresztene. Szavainak, kifejezéseinek a tartalmasság ad súlyt és erőt. De a mi előadását mindenek felett jellemzi, az a logika i s z i g o r ú s á g s k ö v e t k e z e t e s s é g. Innen a hatás, melyet Lotze műveinek olvasása mindenkire tesz. Rég ismert gondolatok új világításban jelennek meg, kétségteleneknek tartott igazságokban megingunk; egyszerűnek, természetesnek tetszik, a mit rejtélyesnek, megfoghatatlannak találtunk előbb s a közönségesben meglep bennünket a felfedett mélyértelműség. Ha nem tud is meggyőzni mindig, egyet nyertünk, hogy más világításban látjuk a dolgokat. Alig van oly kérdése a tudománynak és bölcséletnek, melyre Lotze alkalmilag ki nem terjeszkedett volna. Nagyobb felfedezést talán sehol sem tett. De egyet nem fog tőle megtagadni senki, azt, hogy a hova figyelme irányult, ott mindenütt rendezőleg, tisztázólag hatott elméje.

Igazságtalanok lennének Lotze iránt, ha őt egyik akármelyik bölcséleti rendszerrel fiasági viszonyba hoznók. Herbartra csak analtikai vizsgálódásainak élessége emlékeztet; de az individualismus csak egyik mozzanat Lotze rendszerében, csak arra való, hogy a m o n i s m u s t mérsékelje. Herbart élettelen »qualeit« éppen oly hiába keresnök itt, mint Spinoza tehetetlen abszolút substantiáját. Lotze nem kevésbbé synthetikai, mint analtikai ész. Leibnitzhoz legközelebb áll. De Leibnitz universuma gépek complexuma, melyeknek egymáshoz semmi közük, egymásra semmi szükségük; míg Lotzenál minden kölcsönhatásban van, minden élet, s z e l l e m. Lotze föllépése azon időre esik, midőn a nagy idealisticus rendszerek álmából felocsudtak az emberek s a kijózanodás nagyon is bizalmatlanná tette őket minden speculatio iránt. Annál feltétlenebb lett a bizalom a természeti tudományok igazságában. A gyakorlati materialismus az elméletiben nem vette észre a s p e c u l a t i v jelleget. A közönséges felfogás a természet törvényességében az anyag mindenhatóságának iga

zolását látja s ha nincs egyéb mint anyag és szükségképeniség, mi értelme van akkor a szépnek és a jónak? — Lotze már tanulmányainál fogva is természettudós volt, disponálva a realizmusra, ha nem is a materializmusra. Az a mit a világból megismert, mind csak egy roppant mechanizmusról tett bizonyosságot. De nem kevésbé vonzották őt a belső élet titkai, mélységei. Azokban is valóság van. Kant, Schelling, különösen Fichte magasabb eszmekörbe vezették lelkét s meg kellett győződnie, hogy az idealisticus világfelfogásnak szintén megvan bizonyos jogosultsága. De hát mégis melyiknél van az igazság? vagy talán mindkettőnél bizonyos határig? Erre ad feleletet a Lotze bölcselete.

Mégis, habár Lotzenak metaphysikája időileg előbb járt psychológiájánál, én az ő bölcseletének ismertetésében jónak látom emezt bocsátani előre. Nála is, mint több bölcselnél, például Leibnitznál, Fichtenél, a psychológiában leljük meg a metaphysika magyarázatát. Az idealénak és realénak, az anyagnak és szellemnek ez a találkozási pontja, s ha a realizmus és idealizmus közti harc eldönthető, annak csak a physiologiában lehet eldöntetni. E sorrendet ajánlja továbbá az az összefüggés, mely Lotzenak a bölcsélet egyéb kérdéseiben tett nyilatkozatai s psychologiai nézetei között van s az a tény, hogy Lotzenak hatása éppen a jelenkori psychologia fejlődésére volt legegyszerűsebb. Ő a mai psychologia Kantja. A mint a königsbergi bölcsnél egységre jutnak a századok óta divergáló empirizmus és rationalizmus, realizmus és idealizmus, vagyis inkább legyőzetnek az ellentétek az empiricus realizmusban és transcendentalis idealizmusban: úgy olvadnak bele az eddig kibékíthetlen psychologiai teoriák a Lotze spiritualisticus mechanizmusába. Lotze mint psychologus oly korban működött, midőn a lélektani problémák megint divatba jöttek, midőn sokan s köztük a legjobb erők adták magokat a psychologiai kutatásoknak; még a physiologiai psychológiának érdemében is jut rész másoknak. Lotze művei telvék finom észrevételekkel, de tanáiban legtöbbször csak a felfogás sajtászerű, maga a tan nem új. De a nagyobbára idegen anyagnak, melyet az empiria és kísérlet létrehozott, rendeztetni s valódi értékekre szállíttatni kellett. Lotze philosophiává tette az empirica psychológiát, megírta annak kritikabölcséletét.

1.

Egy teljes psychologia feladata Lotze szerint: *a*) a lelki élet tünényeiének dialektikai levezetése s a világegészre vonatkozásának megmagyarázása; *b*) a lelki élet fejlődési fokainak ugy empiricus mint speculativ vizsgálata az állatvilágban és az emberi nembn, egyszersmind felelet a lelkek birodalmának határait illető kérdésre; *c*) feltüntetése azon physikai és mechanikai viszonyoknak, melyekhez a lélek élete tudomásunk szerint kötve van (a lélek physiologiája); *d*) kimutatása annak, miként folynak a lélek eszméjének tartalmából az ő mindenütt érvényes működési törvényei (a szellemi élet mechanikája); *e*) adnia kell az egyéniségnek psychologiáját is, mi eddig csak a költőknek volt fenntartva; *f*) bölceleti alapokat kell keresnie sejtelmeknek a lélek sorsáról a világegészben.* E programot 1846-ban írta magának Lotze, mikor a követelt pontok közül még csak a 3-diknak tett eleget. Későbbi műveiben igyekezett megfelelni a többinek is.

1. Mielőtt az első feladat megoldásába kezdene, előbb azon megoldási módokat kell bíráló alá venni, melyek a lelki életnek a világegészre vonatkozására nézve előtte tétettek. A lelki élet tünényeit kétféleképen lehet tekinteni: ugy mint a lélek productumait, nyilatkozás-formáit, mikor azokat a psychicus substantia természetéből kell levezetni; vagy megelégedni a tünények leírásával s az általános léttel való összefüggésüknek kimutatásával. Amaz a mechanikus, emez a dialektikus felfogás, amaz a realismusé, emez az idealismusé. Mindkettő feltesz egy tapasztalati vagy tünényvilág mögött levő absolut okot. S ez addig helyes, míg az ok mint ilyen kerestetik, csak ez ok alatt ne gondolnának mindjárt valami dolgot. Az alap meghatározásában aztán eltérnek egymástól. Az első szerint a realis dolgok világának változatlanak kell lenni, miután ellenmondás volna abban, hogy ami egyszer igazán megvan, az változzék vagy elenyeszszék s mert a tünények világa nem egy, de több realis lény felvételére utal, azoknak elszigetelteknek s eredetileg

* Wagner: Handwörterbuch der Physiologie. IV. Band. »Seele und Seelenleben« cikk 264. lap.

egymásközt semmi viszonyban sem állóknak kell lenni. S a változásnak megint e lények közösségéből kell kimagyaráztatni! Az idealismus is a létezőből akarja kimagyarázni a történést, de az ami van, meglétének alakját az ő belső becsétől nyeri. Örökkévalóságukat a dolgok itt nem magokban bírják, de a világ uralkodó eszméjétől nyerik tehát mintegy kegyelemből. Ama felfogásnak a psychológiában fő képviselője Herbart, emennek többek közt Hegel.

Herbart szerint a lélek is egy egyszerű, positiv minőség nélküli, minden mástól független, oszthatlan s így térben nem levő s változatlan volt. Mint ilyen nem cselekszik, nem szenved, csak a háborítás ellenében tartja fenn magát s a támadás módja szerint az önfentartás is különböző lehet. Lotze azt kérdi, hogy egyeztethető ez össze a reális lény változhatlanságával s ha létét veszély úgy sem fenyegetheti, mi indítja az önfentartásra. Azt sem lehet érteni, miért csak e lélekben képzetek az önfentartások, mért nem más reális lényben is? De megengedve, hogy a lélek állapotai csakugyan képzetek, az érzelem és a törekvés e képzetek összeköttetéséből éppen nem magyarázhatók meg s ezzel ki van véve az alap a lelki tehetségek elleni érvelés alul. A képzet ama »megakadása« legfeljebb magának lehetne kellemetlen, nem az individualis léleknek s ha ennek az, akkor fel kell vennünk egy a képzelőtehetségtől különböző képességét az érzésnek, — bár a Herbart theoriája az esetben is csak az ugynevezett intellectualis érzelmekről adna felvilágosítást. Éppen ily elégtelen Herbart theoriája a lélektan egyéb problémáinak megoldására. Ilyen a tudalom egysége. Erre nem elég a léleknek mint substantiának egysége, a benne összetartott képzetek együttségéről csak egy idegen szemlélő értesülhetne, ránézve közönyösek volnának állapotváltozásai. A tudalom csak úgy lesz megmagyarázható, ha a lélek lényegének egyéb oldalai is vannak, nemcsak a képzelés, ha érzelmei törekvései is vannak.

A hegeli bölcelet s így a hegeli psychologia is nem csinál komoly dolgot az okviszony vizsgálatából. »Azon hitben, hogy az eszme fogalmában a magában vett becseset, a további bizonyosra nem szoruló, az általán vett létezőt megtalálta, minden tényt az abszolútban szemlél, azaz azon jelentőség szerint fog fel, melyet az a

tény az abszolút realizálásában nyer.« A psychológiában is azt nézi, milyen értéke van a szellemi élet formáinak az eszme megvalósulásában; a lélek természete itt nem jön tekintetbe. A lélek nem az eszmétől független substantia, csak annak modusa s mert az eszmének nincs semmi reális tartalma, a léleknek sem lehet. Ily felfogás mellett a lelki életben csak a csodák sorát látjuk; physiologia, paedagogia, psychologia nem kapnak feleletet arra, hogy a lelki tünemények mitől vannak feltételezve. »A szellemi lény és a testi tünemény nem mint két különböző dolog állnak egymás ellenében, melyek egyike csak eszköze volna a másiknak, de a testiben a szellemi teljesen immanens, test nélkül a szellem valótlán árnyék lenne.«

Midőn Lotze a hegeli psychologia felett ily szigorúan ítél, elismeri annak egy tagadhatlan előnyét, azt, hogy a világ a esthetikai felfogásának kedvez. Sőt elismer benne több jót is. Nem az idealismus psychológiája ellen beszél ő, csak annak ilyen formája ellen, mely elvénél fogva feleslegessé, sőt lehetetlenné tenné a tudományos lélektant. Még az eszmét is meghagyja, ez nála is minden lét végső alapja; de gondoskodik, hogy annak abszolút volta, ha másképen nem lehet, maga által korlátoztassék s így a lények viszonyos önállósága megmaradhasson. Ez ellentétek egyeztetése szerinte nem lehetetlen a fejlődésben és a teleológiában. »Csak az egyes feltételes létének lehet fejlődéstörténete.« Az eszme nem nyugvó lét, de fejlődés, a miből önként következik a törvények világa; csak a fejlődés és élő levésben lehet azzá ami. »Minden becses, jó, szép csak a vonatkozásokban, cselekményekben s a fejlődésben nyer meglétet, de melyek mégis csak szükséges formái annak, nem maga a tartalom.« A lelket úgy kell felfognunk, mint egyikét azon realitásoknak, melyekre az abszolút eszmének mint saját fejlődése lényeges tagjaira szüksége van. »Ámbár tehát a lélek egyike az örök eszmétől kivánt legfőbb alakoknak, az általános törvények szerint rendezett természet folyását már készen találja, melynek alapjára van helyezve az ő fejlődése; ő nem mint csupán lélek, de mint organismus fog élni.« A teste szerint organuma ugyan a léleknek, de egyúttal terhe is, mely fejlődésében akadályozza. Test és lélek különbözők maradnak »kivéve a közös gyökeret, mely őket a legfőbb világtartalomban összeköti.« Az ideálnak és rea-

lenak viszonya a természetben nem azonossági, de igenis teleogicus.«

Ez idealismus még eddig alig kerülheti ki a dualismus vádját. S tényleg, mint látni fogjuk, Lotze psychológiája elfogadja a dualismus vádját. De ez nála csak gyakorlati követelmény, mely csak a tüneményvilágra bír érvénnyel; az elvi, a metaphysikai alap monisticus. S mert a monismusnak csak kettő közt lehet választása; vagy a szellemet az anyagból, vagy az anyagost a szellemből magyarázni ki, — Lotze az utóbbit választja s a materialismus ellenében a spiritualismus észszerűségét vitatja s elég meggyőző erővel. Érvelésében nem követi a járt utat. A transcendentalis aesthetika megjelenése óta egy gondolkozó természettudós sem vonja kétségbe, hogy a tüneményvilág a mi világunk, a dolgok csak ránk nézve ilyenek, a testek tulajdonságai a mi érzeteink s amit mi a világról tudunk, az mind a mi képzetünk. A miből természetesen nem következik, hogy az magában véve is ne létezzék, de igen az, hogy mint »Ding an sich«-et megismerni nem áll hatalmunkban. Lotze elismeri e subjectív világfelfogás jogosultságát, de nem tartja olyannak, melyből a materialismus ellen döntő bizonyítékokat lehetne szedni. Mellette éppen annyit, mint ellene. Az ugyanis még mindig kérdés marad, vajjon ez a világ, melyet mi képzeleteinkben egyezően ilyennek látunk, egy következetes csalódás-é vagy talán az, amit látni vélünk, tényleg csakugyan azt a valódi külvilágot mutatja, melynek behatásától függőknek érezzük magunkat.

Lotze a materialismust saját földjén támadja meg. Fogalmában mutatja fel az anyagnak ellenmondását, hogy annak mint ilyennek lehetetlenségét bebizonyítsa. Lássuk mit értenek az alatt a materia alatt? Ha a kiterjedtet, áthatlant, ellenállót s elenyészhetlent értik, úgy felejtik, hogy ezek tulajdonságok, melyeknek hordozójául egy subjectumra is van szükség. S ha megengedik, hogy a sajátképeni létező az anyagban egy érzékfeletti, akkor arra a kiterjedtség praedicatuma nem illik. Annak a létezőnek mint substantiának a tér egy pontjában kell gyakorolni hatalmát s ha kiterjedt a betöltött tér minden pontjában, amikor minden egyes pont az erők állandó központja lenne s így a többitől függetlenül is folytathatná lételet. De ott ahol az egészből kiválásuk után a részek tovább is folytathatják

hatásukat, birniok kellett az egészben is bizonyos önállósággal s így ö ss z e g ü k b e n lényegesség nem lehetett. »Az ami képes teljesen önálló részek sokaságára bomlani, egyeseket magából természetének megváltozása nélkül elbocsátani, másokat, melyek nem voltak részei, felvenni: ilyen közönyösségében a törekvés és szaporodás iránt nem vehető többé egy magába zárt lénynek, hanem eredetileg már több lény egyesülésének.« * Szóval az a kiterjedtség nem tulajdonságot jelent, de a k ü l ö n f é l é k n e k e g y m á s r a v o n a t k o z á s á t, kölcsönhatását. A tér betöltésében nem maga a lény, de annak hatása nyilatkozik. A kiterjedt materia egy rendszere a ki nem terjedt lényeknek, melyek erejökhez képest határozzák meg viszonyos helyzetüket. — Lotze ezzel, hogy mindent megelevenített, a világ a e s t h e t i k a i f e l f o g á s á t i s igazolta. A tértelen atomok mindegyikének lehet így tulajdonítani bizonyos fokú szellemi életet, é r z é s t s ő n e m akart vele többet. Távol van attól, hogy e szívéhez nőtt világképet »egy új mythologia gyanánt« bevigye a tudományba. Nem akar az több lenni, mint »egyike azon álmoknak, melyek bár a phantasia teremtményei, nem állnak ellenmondásban a valósággal.«

Az anyagnak és szellemnek, az idealenak és realenak ez identitása könnyű megoldásra nyujt kilátást a psychologia több nehéz kérdésében. Így a test és lélek viszonyát illetőleg. Akkor a szerves test minden részének volna bizonyos fokú szellemi élete, a léleknek csak az az előnye volna, hogy a szervezet legkedvezőbb pontjára van helyezve; akkor bármelyik elem fejlődhetnék lélekké kedvező körülmények közt s így a származás sem volna oly megfoghatatlan. A behatások felvétele s továbbterjesztése könnyen elképzelhető volna: egyik lélek átadná a másiknak az üzenetet. A kül- és belvilág közt az a kölcsönhatás érezhető volna, mint jó atyafiak közt. Lotze nem él vissza e hypothesis kényelmességével. Azt bebizonyítani úgy sem lehet, hogy a szervezet részecskéi éreznének; mindegy hát ha a lélektől egészen különbözőknek tekintjük is őket. A lélekre magára nézve is egyre megy, a hirnökök értik-e az üzenet tartalmát vagy nem. A spiritualisticus elvre csak azért van szükség, hogy test és lélek közt ne legyen az az áthidalhatlan mélység, mely egy »csoda« felvétele nélkül be nem tölthető.

* Mikrokosmos (2. Aufl.) I. 401.

Egyébként Lotze dialektikájának egész hatalmát felhasználja, hogy a lélek substantialis önállóságát bebizonyítsa s a lelki jelenségek materialis okokra vezethetőségét megcáfolja. A léleknek mint egy sajátlagos substantialis elvnek felvétele a népek hitében s a tudományban nem ok nélkül történt. Hol egy megelőző processus természetéből nem lehet levezetni valamely jelenséget, ott a tárgy sajátzerű mivoltában kell keresnünk az okot. A physikai ingerektől ugyan függenek a szellemi állapotok, de ezek amazokkal össze nem hasonlíthatók. Sohasem leszünk képesek a lelki működéseket physikai mozgásokból leszármaztatni. A materialisták okoskodása szerint az anyag kölcsönhatásából, nyomásból, taszításból, feszítés- és kiterjedésből, vegyülés és bomlásból előállhat egy új (szellemi) jelenség, mint két egyenlő és ellentétes mozgásból a nyugalom vagy két irányból egy harmadik közbül eső. Ezt a plausibilis analogiát többször felhozza Lotze, hogy belső ürességét kimutassa.* Két mozgás az erők parallelogrammja szerint adhat egyet, de a két erőnek ugyanazon pontra kell hatni, hogy ezzel egyszerű mozgást közöljön, valaminek kell lenni, ami mozgásba hozassék. Ily képtelenség, hogy az ingerfolyamat állapotváltozást idézzon elő abban, ami nincs. Több tevékenység összeolvadásából sohasem támad új subjectum. — De a szellemi élet kimagyarázására egy érzékfeletti lényt állítani a test helyére, főleg a tudalom egysége kényszerít. Belső életünk egybefüggése csak úgy lehető, ha benne minden történés az énrre vonatkozik, mely az ő állapotváltozásaiban ugyanaz marad. A multa visszaemlékezve, az én képe mindig mint összetartó központ merül fel; képzetünk, érzelmeink, törekvéseink csak mint az ő állapotai foghatók fel. Hogy néha szórakozottak vagyunk, hogy a tudalomban néha ellenmondások is vannak, ez nem bizonyít a lélek egysége ellen. »Nem azon nyugszik a lélek egységében való hitünk, hogy mi magunknak ily egységnek látszunk, hanem hogy egyáltalában látszani tudunk magunknak.« »Az az egyszerű tény, hogy maga magát mint subjectum egy akármiféle praedicatummal összeköti, mutatja már annak egységét, a ki e vonatkoztatást

* Med. Psych. 16. l. Mikrokosmos I 177. System der Philosophie 2-ter Theil. 478.

végrehajtja. « A lélek substantialitása abban áll, hogy hatni és szenvedni képes; éppen nem egy kemény, szétrombolhatlan atom tehát, inkább egy »centralis monas« folytonos kölcsönhatásban az élő organismus elemeivel, a többi monasokkal.

2. De hát élő-e az organismus? Van-e testen és lelken kívül még más principium: a physikai erők s a szellemi erők mellett nincs-e más erő? A szervetlen és szerves természet a lények egészen különböző rendjét mutatja s a szervek közt mindnek csak nem tulajdoníthatunk szellemet; s ha nem lélek az, a mi élteti a növényt, minek köszönheti egységes létét, sajátóság alakját, növekvését, szaporodását. Az élet tünetenyei annyi sajátóságot mutatnak, hogy még a kik kétségbe vonták a lélek lételetét s a szellemi jelenségeket testi működések eredményeinek állították, azok sem tartották kikerülhetőnek a physikai erők mellett egy életerő felvételét. A tapasztalás mindhárom osztályát ott találja a tünetenyeknek: az élettelen, az élő s a szellemit. Ha a bölcsélet nem fogadhatja el e hármasságot: választhat s lehet materialismus, hylozoismus s spiritualismus. Nehezebb a választás, ha bármi okból a dualismus álláspontját foglalja el valaki. Nem lesz könnyebb a szellemet magasabb fokú életnek, mint az életet alsóbb fokú szellemiségnek bizonyítani.

Lotze egy harmadik lehetőséget is ismer: a z életet p h y s i k a i f o l y a m a t t á r e d u k á l n i. Érveit az életerő ellen sokszor ellene lehetne fordítani egy kis névváltoztatással, midőn a lélek meglétét állítja. Alból, hogy nincs egyetlen életjelenség, mely physikai mozgástól ne volna feltételezve, mely nem egyszersmind vegyi folyamat volna, csak annyira következik az élet nemléte, mint a lélek nemléte abból, hogy a szellemi tüneteny nincs életjelenségek nélkül s nincs lélek, mely nem egyszersmind élet. De Lotze álláspontján ez következetesség. Ahól az egész lét egy szellemi alapra van visszavezetve, hol az anyag a térrel, melynek betöltésében látszott állani az ő létbizonyosága, csak tüneteny s magokban véve érzékfeletti lények kölcsönhatásából erednek: ott az organismusnak nincs külön helye. Lotzenak oda engedhetjük az életet a m e g s z e l l e m í t e t t viláért. Ő maga mondja: »Semmi kedvem az életet, mint a részek esetleges találkozásának eredményét felfogni; ellenkezőleg annak első keletkezésében egy t i t k o t kell gyanítanunk; csak

fenmaradását akaromi — új erők beavatkozása nélkül — a természetre bízni.« Ismét: »meggyőződés, hogy a természet az ő háztartásának törvényeiben egy egésszet képez . . .« *

Az élet, illetőleg az életerő elleni polemiájában ** először is a tudományban közhasználatú fogalmakat veszi bírálat alá, melyeknek közönségesen más értelmet is tulajdonítanak, mint a mit valósággal jelentenek, sokszor pedig csak azt nevezi el velők az ember, a mit nem tud. Az életerő hypothesisére egyebek közt az ok hamis értelmezése vezetett. Rendesen csak egy okát említik egy tünetnyeknek, holott minden hatáshoz több ok szükséges. Ilyen a cél és ok felcserélése. »A cél mint ilyen soha sem létező; mert míg be nincs töltve, mindig az, a minek lenni kell, de maga a betöltött cél is soha sem valami d o l o g, hanem mindig csak viszonya, vonatkozása, cselekvése vagy szenvedése a dolgoknak.« »A hatások folyama felett tehát a cél csak annyiban nyer hatalmat, amennyiben az okok dispositióiban és csirájában már elrejtve van.« Az erőről szólva, azt megengedi, hogy a physikában jótékony hatást gyakorolt a tünetnyek kiszámításában; de az erő nem tapasztalati tárgy, csak a gondolat kisegítője. »Az erők éppen nincsenek jelen a dolgokban, még kevésbé valami készen levők, a dolgokhoz tapadók, s ha a dolgok néha jutnak ily erőkhöz, az akkor történik, midőn tulajdonságaiknak összetalálkozása másokéval bizonyos következtetéseket von maga után. A dolgok nem azért hatnak, mert erejük van, hanem látszólag azért van néha erejük, mert hatnak.« Ez ellenhatás törvényeiből vonta el a physika az erők s e fictio az ő céljára igen alkalmas. Nem így van a physiologiában. Itt a legkülönbözőbb törvényeket mind az e g y e t l e n életerőből akarják levezetni, melynek semmi külön működését nem lehet kimutatni, míg ellenben az organismusban mindenütt ott találjuk a physikai erők működését. Lotze szerint az o r g a n i s m u s egyik módja a m e c h a n i s m u s n a k: nem egyéb, mint egy meghatározott, bizonyos természeti célnak megfelelő iránya és combinációja a tisztán mechanikus proces

* Mikrokosmos I. 83.

** Legelőször a Wagner Handwörterbuch der Physiologie-ja I. kötetének elején »Leben und Lebenskraft« cikkben.

usoknak. Az élő test abban különbözik más mechanizmustól, hogy a folytonos háborítás elve érvényesül benne s a bekövetkező háborításokra a folytonos tevékenység által elő van készülve s nem kénytelen annak beálltával új visszahatást kezdeni.

Az életerő mellett felhozatni szokott érveket igyekszik meggyöngíteni. Az elhalás jelensége egy magasabb erő megszünését látszik mutatni; de nem jelentheti még azt is, hogy az élet játéka csak addig tart, míg a test vegyi összetételének szükséges feltételei megvannak? Kiválasztás és felvétel, bomlás és egyesülés folyvást történnek az élő organismusban. A nedvek mozgása lehetővé teszi a bomlást s a szervezetre veszélyes termékek eltávolítását. A különbség csak az, hogy az anyagváltozás normalis gyorsasága változik. — Nagyobb bizonyágnak látszik az életerő mellett a szaporodás, midőn az életerő a gyermekekben tovább folytatódik s így a szülék életeroje inkább növekedik, mint fogy. Lotze erre egy hasonlattal felel: az égő test lángra lobbanthat száz más testet s a mágnes közölheti erejét, a nélkül, hogy a magából veszítene. Az embryo életeroje csakugyan kicsiny s csak a külvilágból vett anyag által növekedik. Ugyanezt lehet mondani a növekedésről. Minden egyes atom a vonzó erő által jön összeköttetésbe az organismus valamelyik atomjával s annak mechanicus és vegyi erőit rendelkezésére bocsátja. »A helyett hát, hogy egy kötelékről (életerő) beszélnénk, mely a számtalan részeket összefoglalja, számtalan köteléket találunk, melyek a test két-két elemét összekötik s e kötelékek semmi egyebek, mint az elemek saját erői.« * Nagyobb dolgot ad Lotzenak a szervezetalak, melyet mégis bajos volna az elemek szabad egyesülésének tulajdonítani. Ugyanazon elemek egy más szervezetben más alak előállítására működnek: itt az egész zért látszanak lenni a részek, az egész eszméje látszik szabályozni működésüket. Abból, hogy a magcsíra első fejlődésében még nem mutat határozott alakra s csak az újabb anyagok felvétele után s ha egy közbejött zavar felbontja az elemek összhangját, torzalak áll elő, Lotze sem mer többet következtetni, mint hogy e képzési processusok nem csupán egy felettök lebegő eszme által, de a kölcsönhatás határozott

* Mikrokosmos I. 67.

sorrendje által tartatnak össze. »A közösség — mondja Lotze — nem egy működő eszme általi összefoglaltatásban áll, de abban, hogy mindnyájan a physikai kölcsönhatás bizonyos r e n d s z e r é b e vannak fonódva...« Hát az a r e n d s z e r hogy került ide? S ha e rend adva van már a csírában, hát az honnan vette? Az első rend mégis csak nem állhatott elő magától. Lotze felelhetne a metaphysikából, de ő veszélyes praecedensnek tartaná a tudományos psychológiában az »örök bölcsességgel« segíteni magán. Ő csak annyit akart bizonyítani, hogy »az eszmék nem képesek magokat az anyagban megvalósítani, ha annak belső tagoltsága már előbb úgy nincs rendezve, hogy belőle az eszme minden további segítsége nélkül, sőt ha az nem akarná is, az ettől előírt alak előállhasson. Ám lettek légyen az eszmék határozó okok a dolgok első összeköttetésére világkezdetén; az összeköttetés fentartásában mégis a részek működése az, mely az eszmék tartalmát megvalósítja.« *

Az anyagról, életről, lélekről itt elmondott nézetekből kiegészíthetjük Lotze feleletét a psychologia második kérdésére, mely a z állati és emberi lélek fejlődésére s a l e l k e k országának h a t á r á r a vonatkozik. Lotze világában a lények közt kölcsönhatás uralkodik, melyben mindegyiknek változása feltételezve van másoktól s feltételezi a másokét. E változás, a fejlődés mechanismusának oki feltételei magukban az elemekben vannak, de a c é l nem az egyesben, hanem az egészben van. A mechanicus világfolyás szükségessége sőt két elem kölcsönhatása is azon felsőbb okban leli alapját. »Nem egy természeti rend hiú árnyéka, hanem egy végtelen élő lény teljes valósága, melynek bensőleg összekapcsolt része minden véges dolog, képes a világ különféleségét úgy összekötni, hogy a kölcsönhatás átérjen a mélység felett, mely az egyes önálló elemeket egymástól elválasztandotta. Mert a hatás egyből kiindulva nem lesz semmivé, mintha a közt és egy másik közt feküdnék, hanem amint minden létben az igazi létező ugyanazon egy, úgy minden kölcsönhatásban csak magára hat a végtelen lény s működése sohasem hagyja el a lét szilárd alapját.« **

* U. o. 741.

** U. o. 428.

Ez egyetemes életben, egyetemes fejlődésben nem lehet biztosan kijelölni a lelki élet kezdetét, végét, a lelkes lények birodalmának határát. Nincs k é s z lélek, együtt fejlődik az az organismussal s ennek tökéletessége szerint éri el a tökély magasabb fokát. Ha lelkes növényt nem veszünk fel, ezt nem a világ-elv kedvéért tesszük, de gyakorlati szempontból, miután a pszichologiai e m p i r i a hiába kereskednék a növényvilágban. De már az állatvilágban fejlődésre képes lelki életet találunk. Ösztöneik működését nem lehet csupán mechanicusnak, reflectoricus mozgásnak tartani, mert a körülmények változásával eszközeiket is tudják változtatni. — Bármilyen legyen a teremtés célja a világ egyetemes meglelkesítésével — legyen az a mint hiszszük, a jók megvalósítása: é r z e l e m nélkül az nem történhetnék. A lelkesség tehát addig terjed, meddig az érzésképeség s ha a lelkességet általánosítjuk, a materialis tömecsnek is meg kell engednünk taszításnál, feszültségnél a fájdalom és kedvvérelem bizonyos fokát, míg a megismerés és törekvés csak ez érzelmek magasabb hatványfokaihoz szükségesek. A jó céljának nem mond ellent, hogy a látszólag rossz a jó mellett s a tökéletlen a tökéletesebb mellett ott van: nagyon hihető, hogy bizonyos alsóbb rendű szellemi tevékenység felsőbb organismusban nem képződne ki. »De a magasabb szellemi élet megvalósulásának oki feltétele a csekélyebb fejlődési fok megléte; a nélkül s ennek változatlan törvényei nélkül nem lehetne a szellem cselekvő.« * A lélek kétségkívül substantiális s állandó hordozója a belső élet tüneményeinek, de ebből annak ö r ö k v o l t á r a következtetni nem lehet. Mi sem jogosít bennünket Lotze szerint azon felvételre, hogy a mi egyszer van, annak mindig meg kell lenni. Ha a végesben az öröknek teremtményét látjuk, akkor az egyesnek sorsa sem lehet más, mint a melyet neki az egész ad. Ugyanezt lehet mondani a lélek születés előtti meglétéről. A szerves test magából hozza azt létre, de maga az élő test már nem összefüggetlen zagyvaléka az atomoknak, hanem egy magában zárt történés, magának a végtelennek fejlődése, melyet tehát ugyanazon végetlen oda hajt-hat, hogy magából a leendő szervezetnek megfelelő lelket elő-hozza. »Nem a testből áll elő a lélek, nem is a semmiből; a

* Medizinische Psychologie. 1351.

végetlen substantiából származik az ugyanazon lényegiséggel, mint a természet minden valósága ugyanazon forrásból.*

3. A test és lélek, az anyagi és szellem közti kölcsönhatás lehetősége felett mindig volt kétség, hiába tanuskodott a tapasztalás ennek tényleges valósága felől. Lotze a kétség okát azon tévedésünkben keresi, hogy az anyagnak anyagra való hatását könnyen megfoghatónak találjuk s az anyagnak másra, mint anyagra hatását érthetetlennek. Pedig a talány nem kisebb amott, mint emitt. Egy gép működése, ha a hajtó és kerekek viszonyait tudjuk, egészen világosnak tetszik; holott mi csak a külső összefüggést látjuk, a részek elemeinek összehatása, melytől függ az egész rendszer, titok marad előttünk. Beszélünk a tömecskek attractiójáról, cohäsiojáról s ha megkérdeznének, hogyan gondoljuk azt, azon furcsa képzelethez folyamodnánk, hogy egyik bele akaszódik a másikba, a taszító testből az erő mint dämon átszökik a taszítottba, egyik atom mintegy karjával húzza vagy taszítja a másikat. S ha csak azt találja a physicus természetesnek, hogy hasonló hasonlóra hasson, mi jogon hozza oki viszonyba a ponderabilét és imponderabilét? Lotze különben már elenyésztette azt a vélt különbséget a test parányai s a lélek közt, mely amannak mint kiterjedtnek felfogásából következett. Test és lélek közt valami külön kapcsolatot keresni olyan volna, mintha a barátság viszonyához valami külső köteléket is szükségesnek tartanánk. Vegyük tehát az összeköttetést adótnak. A közvetítő tagok ismeretlensége nem gátolhat meg a kölcsönhatás módjainak, törvényeinek tudományos vizsgálatában. Fogadjuk el gyakorlatilag, nem positiv, de methodologiai theoriául az occasionalismust. Ez alapon is adhatunk talán feleletet azon kérdésre, minő külső ingerek minő belső állapotokkal vannak szabályszerint összekötve.

Elfogadva test és lélek közt a szükséges összeköttetést s ezzel elismerve, hogy a test pszichologiai becsüsel bír, egy új kérdés merül fel: a fizikai folyamat mint ok hogyan idézhet elő lelki folyamatot mint okozatot? hogy lesz az idegingerből érzet? Itt is a közönséges fogalomban találja Lotze a hibát. Legyen egy egyszerű taszítás, az eredmény annyiféle lesz, a hány-

* Mikrokosmos I. 441.

féle a taszított test. Minden külső behatást, melyet egyik elem a másakra gyakorol, a l k a l m i i n g e r n e k kell tekinteni, mely emebbe nem egy kész, ettől egészen idegen állapotot visz be, csak azt kelti fel benne, melyre ez természeténél fogva képesítve volt. »Nem a tűzszikra az, mely a puskaporral a robbanó erőt közli, mert más tárgyra esve, efféle hatást nem idéz elő; nem a hőmérsékben vagy a mozgás bizonyos módjában, nem is egy más tulajdonságában kell keresnünk az alapot, mely képessé tette magát az azt a romboló erőt kifejtteni: de ott volt az már előbb a lőporban, melyre esett, vagy helyesebben mondva, készen ugyan nem volt az ott, de volt ott több anyag olyan összeköttetésben, mely a magasabb hőfok hozzájárulásával hirtelen gázzá terjesztette szét«. * A physikai behatások hasonlóképen csak jeladások, hogy a lélekben az ő természeti törvényei szerint állapotváltozások jönnek létre. — Mindamellet helytelen volna a testet a lélek rendelkezésére álló gépezetnek tekinteni. Itt az az eset volna, hogy a gépész legkevesebbet tudna gépe szerkezetéről. Használhatja azt, mozgásának adhat irányt s magának az organismusnak jóllétére okosságával befolyhat, de mint annak felépítésében tudatos részt nem vehetett, úgy nem gyakorolhat a jelen abszolút hatalmat, sőt fejlődésében, működésében függésben van attól.

Fontos most már, mennyiben mondhatjuk a lelki életet függőnek a testitől. Legegyszerűbb gondolható eleme a lelki életnek, mely az ingernek megfelel: az é r z e t. Ebben még a léleknek semmi combináló, szétválasztó s rendező tevékenysége nem nyilvánul (?). Ennek előhozására elég a léleknek egy sajátosságosan ingerelt idegelemtől a behatás. Nagyon valószínű, hogy az ily érzetek egész csoportjának sajátyszerű idegelemek felelnek meg, melyeknek ingerei csak mennyiségileg különböznek egymástól. Ezt az idegelemet azért s z e r v n e k nem nevezhetjük, csak az i n g e r v i v ő j é n e k. — Szintén az idegek helyzetében keresi Lotze az érzetek t é r i d ő i elrendezésének külső feltételét, sőt a képzetek társításaét is, a mire látszik mutatni az egyébiránt egészen idegen képzeleteinknek társítása csak azért, mert egyszerre vettük észre. Az emlékezetnek egy külön organumát felvenni nem tartja szükségesnek, miután az a benyomások közt semmi új rendet

* U. o. 166.

nem csinál, csak a már végrehajtott munka conserválására való, s így ha testi oka van, elég hozzá az ideginger tartóssága. Az érzet és szemlélet physical feltételezettsége el van ismerve.

Másképen kell itélnünk az értelmi működésről. Itt már a lélek sajátzerű tevékenysége jelenti magát: az összehasonlítás, rendezés, melynél a test közreműködésére nincs szüksége s a test nem is volna arra képes. Ugyanezt lehet mondani az aesthetikai s erkölcsi ítéles bonyolultabb eseteiben. Hozhatná-e létre például a comicum hatását egyszerű phsyikai inger? E magasabb lelki működéseknek az érzéki ingerek és érzelmek csak a színezetet adják.

A test és lélek e határozott megkülönböztetésénél kikerülhetlen a kérdés: hol van a lélek? van-e annak a testben bizonyos székhelye? Egy lény szükségképen ott van, a hol működik s ha több helyt működik, ott van mindenütt. A tapasztalás azt mutatja, hogy a lélek működése a test körére van korlátozva. Az összehasonlító anatómiából tudjuk, hogy a lelki élet jelenségei bizonyos összefüggést mutatnak az ideg-, főleg a központi idegrendszer viszonyos nagyságával s complicáltságával. Az idegek útja az agyba vezet mint centrumba. Ha tehát a lélek nincs az egész testben elterjedve, az agyban kell székelnie. E mellett bizonyít az, hogy akármelyik ideg elmetsetik az agytól, az érzés és önkéntes mozgás azon testrészekben megszűnik. Könnyű volna a lélek helyét megjelölni, ha volna az összes idegeknek egy találkozó pontja. De ilyen nincs. Lotze szerint nincs is szükség ily pontra. A sejtközi állomány az agykéregben lehet találkozó tere minden ingernek. A szürke állománynak, hol a rostok végződnek, physikailag is az erőgyűjtés, erőszerzés rendeltetése. Egy tartózkodási pontot megjelölni nem lehet, de nem is szükség, valamint nem szükség a lelket mozgónak gondolni, mintha az idegvégekhez kellene futkosnia a hatás elfogadására. A kölcsönhatás dynamicus természetete felment a választástól e lehetőségek közt.

4. A szellemi élet mechanikája a lelki élet törvényeinek levezetése. S mert a fentebbiek szerint a lélek minden működésében többé-kevésbé része van az organismusnak, e mechanika Lotzenál csak alkalmazása s bővebb kifejtése a lélek physiologiájának. Miután e cím alá a psychologia összes kitisz-

tázott tételei besorozhatók, melyek nagyrészből Lotze előtt is meg voltak: elég lesz csak a lélektan fő tárgyaira s ott is csak a Lotze felfogását jellemző pontokra szorítkoznunk.

A lélek principialis egységével ellenmondásban látszik lenni a lelki tehetségekről szóló tan. Lotze többször mondja, hogy a lelki tünemények kimagyarázására a tehetségek felvétele nagyon alárendelt értékkel bír. De tévedésnek tartja a lélek egységének olyan felfogását, mely azt eredetileg üresnek, tartalom nélkülinek venné, sőt az olyat is, mely a lelket egyszerűen csak ingerelhetőnek tartaná. Ellenkezőleg már természeténél fogva tudja tehetségeit bizonyos módon használni s az inger minden esetében van a reakcióban egy sajátlagos tényező, mely a nem, sőt az egyed minőségét hozza érvényre a lelki élet folyamában. A lélek oly sokféle nyilatkozatának okát nem kereshetjük az ingerek természetében; a visszahatások nagysága, tartósága, iránya függhet azoktól, de nem a képzelés, érzés és törekvés. Vegyük a lelket csupán képzelőnek, akkor nem találunk semmi okot arra, hogy benne kedv és kedvetlenség támadjon. Szintúgy nem volna rá semmi ok, hogy az érző lélek akár a legnagyobb fájdalomban is miért menjen át törekvésbe. Kénytelenek vagyunk a három őstehetséget mint képességeket megengedni, mint a melyek közül egyik a másikra vissza nem vezethető, sőt néha egymás ellenében látszanak működni. Azért a lélek lényegében mégis egy marad, nyilatkozataiban mindig az egész lélek működik, nem úgy tehát, mintha egyik része szunnyadna az alatt, míg a másik ébren van.

Azon folyamatban, melynek utolsó mozzanata az érzet, az első, a physikai a külvilág tárgyaitól indul ki mindig bizonyos alakú, intenzitású s rhythmusú mozgás, melyet az érzéki szervekkel valamely ponderabilis vagy imponderabilis substantia közvetít. E külső inger a szervezetben bizonyos készülékeken áthatol, melyek által az érzéki idegekre jut, hogy az idegek centrumába vezetessék, hol az addig tisztán physikai folyamat lelki ingerré lesz: előbb egy öntudatlan lelki állapottá, majd érzetté. Ez érzetek mint kész tünemények állanak a tudalom előtt, épen nem hasonlítva az őket okozó physikai folyamatokhoz, melyeknek következményei, de nem képmásai. Hol és miáltal történt ez átváltozás? Mert a physikai behatás s az érzet közti összefüggést

tagadni nem lehet, sőt el kell ismerni a köztük levő proportionalitást is. Az egyszerű érzetek kiszámíthatlan különfélesége minden esetre az ingerek sokféle alakját s nagyságát feltételezi. Hogy magában az idegrostban állana elő az ingerek e különfélesége, alig hihető, miután a különböző érzéki idegek szerkezetében s vegyülésében, még a felsőbbrendű állatok és emberekében is alig lehet valami jelentékenyebb eltérést észlelni. A physiologiában erre kitalált *specificus energiának* tehát kötve hisz Lotze. A bámulatos célszerűséggel berendezett érzéki szervek arra látszanak rendeltetve lenni, hogy fajtásítsák a benyomásokat, melyeket aztán az idegek közönyösen vezessenek tovább, úgy hogy ha valami másfajta ingert lehetne bejuttatni, az ideg azt is felvonná s a lelket egy az érzéki szervtől idegen érzetre kényszerítené. Az ideg, eltekintve az ő specialis energiájától, bármennyű ingerre csak igen kiskörű physikai állapotokat vehet fel, melyek valamennyien a megzavart egyensúly helyreállítására törekeshetnek s így csak quantitativ módosulásra levén képes, a lélektan mindig ugyanazon folyamatokat vezeti és abban ugyanazon osztályú érzetek keletkezésére ad alkalmat. Ily értelemben elfogadja Lotze a specifikus energiát s azt sem tartja erre nézve esetlegesnek, hogy az érzéki idegek a peripherián hol és és miként végződnek, mint a hogy egy húr végpontjainak távolságától s feszültségétől is függ a rezgések gyorsasága. Az agyfelőli végpont nem csinálhat különbséget; de már az nagyon érezhető, hogy például a bőr-ideg, a többrendbeli szövet közé helyezett papillában végződván, hőváltozásoknak van kitéve s itt, a folytonos párolgás és kiválasztás vidékén, más állapotban lehet a behatáskor, mint a látó-ideg a szem ruganyos golyójától minden idegen befolyás ellen védve. Így érthető lesz, hogy más physikai behatások — például nyomás, electricus áram — is idéznek elő fény, hang stb. érzeteket, kivált ez utóbbi, mely az ideg tömecsei közt a legnagyobb rázkódást szokta eszközölni. A *specificus energiáról* szóló régi tannak nem elvetése, csak ily módosítása mellett nem volnának képtelenségek a helyettesítő (*vicarius*) érzetek. Hogy valaki a szívére tett könyvet olvassa, újjával lásson, az Lotze szerint lehetetlenség; de az egyszerű érzetelemekre nézve — hangok, szagok, ízek — kedvező körülmények közt *vicariuskodhatnék* egy nem specialis érzéki ideg is.

Az inger és érzet arányára vonatkozó érdekes kísérletek eredménye felett tartott bírálólat s a különjáró és együttes ingereknek megfelelő lelkiállapotok finom bonczolása után (Medic. Psych. 200—230) azon eredményre jut Lotze, hogy a qualitative összehasonlítható érzetek közt, ha egyszer a lélekben előállottak, többé semmi összevegyülés nem történhetik (a sárga és kék érzet nem lesz zöld). Ha a lélekhez két qualitative teljesen egyenlő benyomás vezetetik, ezek egy, de kétszerre erősebb érzetet hoznak létre. Ha a lélek két qualitative különböző, de mégis összehasonlítható benyomástól ingereltetik, a psychicus izgalom természetétől függ, hogy vegyüljenek-e vagy nem. Ha több idegrost közül mindegyik ugyanazon nagyságú ingert kap, az előállott érzések erőssége arányban van a rostok összegével. Ha egy állandó ingernagyság több rost közt oszlik meg, a megfelelő érzet erősségi összege csekélyebb, mintha az egész inger egyetlen roston vétetnék észre.

A belső tapasztalás nem kevésbé bizonyítja a képzetek megmaradását, mint azok egymás általi kiszorítását a tudalomból. Az egyszer előállott benyomások nem enyésznek többé el, de szellemünk tudó működéséhez viszonyukat igenis változtatják. Ez elnyomó hatalomnak okát a képzetek viszonylagos erősségében szöktük keresni, de nem szabad a képzeteket már eredetileg taszító erővel bírónak gondolnunk; a kölcsönhatás közöttük az őket egybekötő törekvő lélek egysége által áll elő. Érzeteknél és pedig különböző érzékek érzeteinél is tapasztalhatni az erősségi különbséget, a szerint, amint belsőtket erősebben vagy gyengébben illették. De a kiképzett léleknél a külső illetés erőssége nem határozó. Az emlékezetben a menydörgés sem lesz erősebb, mint egy gyenge hang s a fájdalom képzeté nem fáj, s mégis a képzet eredeti tartalmában lehet csak az erősség okát gondolni, azon hatalmat tudniillik, melyet minden egyes képzet a gondolat folyamirányára gyakorol. A képzet erőssége az ő tartalmának teljességében s azon elemek gazdagságában áll, melyek hozzá csatlakoznak.

A tudalomnak ugynevezett szűk volta (Enge des Bewusstseins) nem áll a külső benyomások megérzésére nézve. Egyszerre több érzékünk is képes a benyomások elfogadására, melyek ha a lélekben való utjokban nem akadályoztatnak, egy-

szere vétethetnek észre. Másképen van a dolog, ha emlékezeti ünken akarjuk visszaidézni a különfélét: a látottak és hallottak ilyenkor majdnem csupán egymásután térnek vissza. Ugy látszik, a külvilág közvetlen ingerei erőszakosan kitágítják a tudalmat, míg az emlékezésnél a tudalom maga módjára hagyatik. Mégis tulhajtott volna azt állítani, hogy egyszerre egynél több emlékezeti kép nem lehet a tudalomban; akkor nem történhetnék képzetek között összehasonlítás. Azt a hitet, hogy csak egymásután idézhetjük vissza gondolatainkat, az támasztja bennünk, hogy gondolat és jegy (szó) összeforrván tudalmunkban, ha magunkban gondolkozunk is, néma beszédet folytatunk s a beszédnek csakugyan időrendben kell történni. — A képzetek társulásának okát is abban kereshetjük, hogy a lélek egyidejű állapotai nem vegyülnek össze, de inkább mechanice egy összefüggő egészsze kötődnek. Ebből folyik, hogy az associatióban az érzelmek és törekvések is részt vesznek.

De tudomásunk van nekünk tudásunkról, tudásunk változásáról is. Lotze valószínűnek tartja, hogy a léleknek van egy különböztető tehetsége, hogy magok azok a viszonyok, melyek az ő egyes képzei között vannak, új ingerekké lesznek rá nézve s ezekre ismét képzeléssel válaszol. Ez összefoglaló tudás bizonyos formákban történik, melyeket sem a tényekben sem képzetek folyásában nem találunk; mire itt ismét egy új oldalát kell felvennünk a léleknek: az egyesítő, avonatkoztató tudás képességét. A szellem nem elégszik meg azzal, hogy az észrevételek és emlékezet által képzetösszeköttetései legyenek: felbontja ezek mechanicus rendét s következőleg vizsgálja az összeköttetések jogosultságát. Így választja el egymástól a lélekben esetleg együtt levő benyomásokat s új összeköttetések létesít a t a r t a l m i rokonság alapján. A szellem ezen tisztázó kritikai tevékenységéről mindenütt át van hatva a mi világfelfogásunk; sehol sem tiszta érzéki az, hanem egyszersemind értelmi. Az észreévő érzéklés s a vonatkoztató értelem felett van az emberi szellemnek egy magasabb nyilatkozás formája, látszólag amazokkal ellentétes, mert az egészre törekszik: ez az ész.

Ez a vonatkoztató működés feltételezi a tériszemléle-

tet. Mi visz bennünket arra, hogy saját lelki állapotainkat objectivizáljuk s jött-ment képzeleteinkből ezt a szépen rendezett világot csináljuk? E kérdésre adott felelete Lotzenak nem volna érthető az öntudat előleges vizsgálata s az ismét az érzelmek s törekvések természetének ismerete nélkül.

Amit a rajznak a szín, azt adja a képzelő életnek az érzelem. A kedvnek és kedvetlenségnek nincs más magyarázata, mint hogy a fejlődések végett izgalmak nélkül el nem lehető szellem életével a külső feltételek amott egyeznek, emitt ellenkeznek. A teljes nyugalmat kivéve, olyan állapota nem képzelhető a léleknek, mikor e fejlődési feltételek vagy kedvezők vagy kedvezőtlenek ne lennének, mikor tehát érzelem nem volna jelen. »Az érzelmek e mindenütt jelenvalóságán nyugszik jó részben a mi magasabb emberi művelődésünk.« Ez ad becsét a meglét formáinak, ez teszi lehetővé a gyakorlati ész működését, mely tudományos világnézetünknek is érdeket kölcsönöz. — Midőn magunkat a világtól megkülönböztetjük, nem olyasmit csinálunk, mint midőn egyik tárgyat a másiktól elválasztjuk; az ellentét köztünk s a közt ami nem mi vagyunk, fontosabb és elhatározóbb mindennél. Ö n t u d a t u n k nem azon alapszik, hogy magunkban a gondolat a gondolótól megkülönböztetjük, hanem azon közvetlen becsen, melylyel a dolgok ránk nézve s magunk a dolgok ellenében birunk. »Az eltaposott féreg, mely fájdalomában összezugorodik, meg tudja különböztetni a maga szenvedését a többi világtól, noha sem énjét sem a külvilág mivoltát nem tudja fel fogni. Ö n t u d a t u n k e szerint az ö n é r z e l e m m e l kezdődik. Igen természetes, hogy gondolatmenetünkben eleitől fogva kiváló helyet foglal el saját élő testünk képe, mely minden észrevételeink és mozgásaink eszköze; ezzel fonódnak össze életünk minden nyilatkozatai, a benyomások, szenvedések, cselekvések, örömek emlékei. De csakhamar meggyőződünk arról, hogy az ami testünkben él, nem maga testünk s keressük a mozgató erőt, mely az ő saját változásainak, a belső életnek is oka. Az így fellelt empiricus énben aztán lassanként »mint a télen lombjai nélkül is élő fában« felismerjük a mi valódi énünket, személyiségünket.

A képzelő és érző énnel sokszor összetévesztjük a k a r ó erőnket. Ha érzékösztüneinket szorosabban vizsgáljuk, azok magvaként mindig ott találunk valami kedv vagy kedvetlenségi ér-

zelmet testi állapotunk homályos tudata gyanánt. Csak ha tapasztalásokat tettünk s a tárgyak vagy mozgások képzete, melyek által jóhoz jutottunk vagy a rosszat elkerültük, visszatér emlékezetünkbe, megy át ismét az érzelem mozgásba. Ezt még akarásnak akkor sem nevezhetjük. Lotze szerint csak akkor lehetünk meggyőződve az akarat tényéről, ha világos tudatával birunk a cselekvésre hajtó hajlamoknak, de hogy nekik engedelmessédjünk-e vagy nem, az e feletti választást és határozást a szellemre bizzuk. A szabadság és akarás fogalma elválaszthatlanok. S ha a szabadság lehetetlen volna, nem lenne akarás sem az a k a r a t szó nem jelentene semmit. Lotze itt is mint másutt fontosságot tulajdonít a nyelvnek a lelki tények kimagyarázásában. Ok nélkül nem találta volna ki az ember azt az akarat szót, az mindenesetre jelent valamit, ha nem egészen azt is, amit sokan alatta értenek. Hibásan azonosítják például é n a k a r o m - o t az é n l e s z e - k - k e l. Csak annak bizonyossága, hogy én cselekedni fogok, lehet talán egyértelmű az én akarásom tudatával, amikor a helyeslés vagy a szándék sajátlagos eleme is ott van már benne, mi az akarást akarássá teszi. Az akarás meglétét tehát nem lehet tagadni. Megvolna az akkor is, ha ama motívumok mind idegenek volnának is, de adoptáltuk azokat. A külső világ kényszerének engedve cselekvő is érzi azért a lelkiismeret-furdalást. Az akarástól ne kívánjunk többet mint hogy a k a r j o n. Az okosság általános törvényével nincs ellentétben bizonyos szabadság-felvétel. Ha e törvény minden hatáshoz okot követel, a mi hibánk, ha minden eseményben hatást látunk, vagy a feltalált okot ismét egy más ok hatásának tekintjük. Az okosság tételének inkább arra a részére fektessünk súlyt, hogy minden oknak kell okozatának lenni. »Sok elhatározásra — jövő mozgások kezdőpontjára — képes a lélek; egyiknek sem szükséges ezek közül a testi élet folyamata által feltételezve s meghatározva lenni; de abban a pillanatban, melyben az életbe átmegy, annak törvényei szerint rendeződik s több vagy kevesebb mozgást és erőt hoz létre. Kezdet a világfolyásban minden pillanat igen sok lehet, de egy sem olyan, melynek szükséges folytatása ne lenne. Hol történnék az ily kezdések, előre nem határozhatjuk meg; a tapasztalás meggyőz bennünket, hogy a külső természet minden eseménye, hatás, mely okát egy megelőző tényben bírja. Így fenn-

marad a lehetőség, hogy a belső szellemi élet köre sem képez merev és szükségképeni mechanizmust, hogy abban az akará s k o r l á t l a n s z a b a d s á g a m e l l e t t a f e l t é t l e n k e z d e m é n y e z é s k o r l á t o l t h a t a l m a a d v a v a n.*

Végül még egy nevezetes kérdésre kell Lotze nézetét megismernünk. Ez a t é r i s z e m l é l e t v a g y t é r b e l i k i h e l y e z é s. Az időszemlélet előállása kevésbé megfoghatatlan, miután a benyomások valódi időviszonyai kényszeríthetik lelkünköt, hogy egy új és sajátos visszahatás által az idő szemléletét magából előhozza. Nem így van a térrel. A velünk közlött benyomások lelkünkben tértelenül vannak egymás mellett, mint a zene egyidejű hangjai. E tértelen benyomások világából kell a léleknek a téri világ nézetét képezni. Lotze maga sem akar többet látni teoriájában v a l ó s z i n ű h y p o t h e t i s n é l. A tárgy szabályossága nem elég ok arra, hogy azt szabályosnak vegyük észre, amint, hogy annak megléte sem elég ok arra, hogy egyáltalában észrevétessek. »Ellenben az idegek affektívja kényszerítő ok a lélekre az ingereket érzetökké átváltoztatni s így az egyes ingerelt idegpont téri szabályos helyzetében kell keresnünk annak szükségességét is, hogy a lélek az ő érzeteiben a téri társítás megfelelő formáit ismételje.« A recehártyakép két egymásmelletti pontjából nem következik, hogy azokat a lélek egymás mellett fogja fel. Ezek szomszédsága csak akkor kényszeríti a tudalmat észrevételre, ha e két ideginger egy harmadikat is hoz létre. Ez történik a szem mozdításánál egyik pontról a másikra. Ugyanennek kell történni egyéb téri észrevételeinknél is. Egy érzet qualitativ tartalmából nem következik annak térbelisége s ha mégis k i h e l y e z z ü k, akkor minden ingernek az i d e g r e n d s z e r b e l i pontjánál fogva egy sajátos színzettel kell bírni, melyet h e l y j e g y (Localzeichen) névvel nevezhetünk. Ez conditio sine qua non-ja a téri nézetnek. De lehet-e annak physiologiai alapját megtalálni. Lotze megtalálja a centralis szervben. Például a nézésnél végbemenő physikai és lelki folyamatot választja. Ha nem a sárga foltra esik a benyomás, a szem önkénytelenül úgy fordul, hogy a pont a világos látás helyére essék. A recehártya és oldalt eső pontjai.

* Mikrokosmos I. 293. lap.

nak mindegyike a szem mozgásának sajátos nagyságát és irányát kívánja. E követelmény feltételezi, hogy minden egyes rost, melynek vége a szemhártyában fénybenyomást vesz fel, egészen sajátos módon vétesse át mozgalmát a különböző motorikus idegrostokra. Az ingerfelvevő és mozgási idegek kölcsönhatása képezi a téri szemlélet alkalmát; a recehártya minden ingerelt helye motorikus rostokkal való sajátos összeköttetésénél fogva a centralis szervben mozgási hajlamot kelt, mely a lélekre akkor is gyakorolhat befolyást, ha a szemnek valódi mozgása be nem következik.

A psychologia ötödik és hatodik feladata, amennyiben az eddigiekben nem talál megoldást, a metaphysikai részben lesz tárgyalva.

Bihari Péter.
